

Орися ДЕМСЬКА,
професор
Національного університету
«Києво-Могилянська академія»

ДО ПОЧАТКІВ ЛЕКСИКОГРАФУВАННЯ ОМОНІМІВ У ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ТРАДИЦІЇ

УДК 81'373.423

У статті запропоновано огляд європейської традиції словникового опису слів-омонімів від найдавніших спеціальних словників омонімів європейських мов, датованих кінцем XVIII ст., і до початку XX ст. Оскільки омонімія є мовною універсалиєю, притаманною всім мовам, то загалом ідеться про історію лексикологічно-лексикографічних студій.

Ключові слова: омоніми, спеціальний словник омонімів, історія лексикології, історія лексикографії.

Омоніми, чи формально однакові слова з різними непов'язаними між собою значеннями, від самого початку студій над словом як таким посідають особливе місце у мовознавстві. Такі слова фіксують віддавна. У нашій традиції на слова-омоніми, причому в усіх проявах омонімії – повні, неповні, часткові, омофони й омографи, – натрапляємо вже в найперших словникових джерелах сучасної української мови, чи в «Кратком малоросійском словаре» [3] О. Павловського, який є додатком до його граматики і містить 1 131 слово. Хоча, на думку П. Горещького, «насправді їх більше, бо деякі слова записані як синоніми до реєстрових і окремо в реєстр не внесені» [1, с. 44]. У словнику налічуємо майже п'ятдесят слів-омонімів. Щоправда, вони подані імпліцитно в межах однієї словникової статті через крапку з комою, без якихось цифрових чи графічних указівок на різні значення. Це, наприклад, такі слова:

- Гиря – гиря; остриженная голова (3, с. 31).
- Годына – часъ; щастье; судьба (3, с. 31).
- Губка – губка; труть (3, с. 32).
- Казань – котель (3, с. 37).
- Казань – церковное поучение (3, с. 37).
- Коза – коза; волынка; баклага (3, с. 40).
- Коштуѳ, товавъ, вать – отвѳдываю на вкусъ; стоѳу (3, с. 40).
- Лѳба – щотъ, цыфры; лѳчение (3, с. 43).
- Лѳченый, ная, неф – щитанный; лѳченный (3, с. 43).
- Лѳчу, чывъ, чѳть – щитаю; лѳчу (3, с. 43).
- Маты, нѳня, пайматка – мать (3, с. 45).
- Маю, мавъ, маты – имѳю (3, с. 45).
- Мѳсто – мѳсто; рынокъ (3, с. 45).
- Мыркую, ковавъ, вать – смякаю, разсуждаю; прощу милостыни поючи у воротъ духовный стихъ (3, с. 46).
- Ополбныкъ – уполовникъ, чумичка; головастикъ (3, с. 49).
- Пацѳкъ – поросенокъ; большая крыса (3, с. 51).
- Пѳлька – прокъ; глотка (3, с. 51).
- Пѳсьпа – родъ клею; квасъ, въ которомъ яблоки мочать (3, с. 51–52).

Пылный, ая, еѳ – пыльный, прилѳжный (3, с. 55).
Рубель – рубль; валекъ, которымъ бѳлье качаютъ; жердь, которою сѳно къ возу прикрѳпляютъ (3, с. 56).

Сѳнечко – солнышко; божья коровка (3, с. 73).

Шкода – вредъ; убытокъ; покража (3, с. 66).

Шкода! – жаль! (3, с. 66).

З-поміж наведених особливо яскраво проявляються, наприклад, лексеми: *коза, коштую, лѳба, лѳчений, лѳчу, мыркую, рубель, павук, сонечко*.

Попри загальну невиразність подання, усе ж маємо кілька зразків практично сучасного лексикографування формально тотожних, але семантично несумісних одиниць мови в О. Павловського. Це часткові омоніми *мати* (дієслово) та *мати* (іменник), розведені у різні статті, омофони *шкода* і *шкода* й пароніми *казань* і *казань*: *казань* – котель (3, с. 37); *казань* – церковное поучение (3, с. 37); *маты, нѳня, пайматка* – мать (3, с. 45); *маю, мавъ, маты* – имѳю (3, с. 45); *шкода! – жаль!* (3, с. 66); *шкода – вредъ; убытокъ; покража* (3, с. 66). Або ж омонема *коштую*, яка втратить свою омонімію унаслідок фонетичних змін, перетворившись на *коштувати* й *куштувати*. Такі зміни були продиктовані тим, що ці два омоніми, за Ж. Жильєроном, ходили надто близькими шляхами думки і накликали на себе гнів мови чи стали неприйнятними омонімами.

Звідси можемо стверджувати, що звичне для нас подання омонімів окремими словниковими статтями з тотожними у сенсі вираження заголовковими одиницями починає оформлюватися вже в перших словниках у процесі лексикографування паронімів, омографів і часткових омонімів, тобто одиниць з ознаками омонімії.

Спеціальні словники омонімів мають не менш довгу й захопливу історію, ніж омоніми в загальних філологічних словниках, особливо якщо розширити межі власне української традиції до європейської, органічною частиною якої вона є. Як зазначає Е. Еман, «довідники слів німецької мови, що однаково звучать, але мають різне значення, починають з'являтися з початку XVIII ст.» [5, с. 117–118], покликаючись чи не

на перший спеціальний словник омонімів у європейському інтелектуальному просторі¹, датований 1752 р. Мова про «*Verzeichnis einiger Wörter, welche dem Tone nach gleich lautend, aber dem Verstande nach sehr unterschieden sind*» [14], чи «*Перелік деяких слів, які однаково звучать, але різняться за змістом*» К. Папе. Далі йдуть австрійське видання 1803 р. «*Grammatisch-orthographisches Wörterbuch der Homonyme der Deutschen Sprache*» [10] М. Куніча й нью-йоркське 1807 р. Дж. Марті «*FRENCH HOMONYMS or, A Collection of Words similar in sound, but different in meaning and spelling. By John Martin, Professor of Language in New-York*» [12], чи «*Французькі омоніми, або Зібрання слів, однакових за звучанням, але різних за значенням і написанням Джона Марті, професора мови в Нью-Йорку*».

Макроструктура словника Дж. Марті доволі розбудована й охоплює вказівку на авторське право (District of New York), оголошення (Advertisement), вступ (Introduction), стислі граматичні відомості (A Sketch of Grammar), орфографію (Orthography), пунктуацію (On Punctuation), просодію (Prosody), аспірацію французької мови (On Aspiration) та розділ, присвячений французьким омонімам (French Homonyms), або власне словник. Його реєстр становлять слова-омоніми французької мови, перекладені англійською. У передмові автор зазначає, що пропонується увазі читача словник не є першим: «...схожа робота опублікована кілька років тому в Парижі, через поганий стан здоров'я свого автора вона була далеко не досконалою. Тому потрібне нове видання *омонімів*, і є надія, що читач зможе побачити це видання значно збільшеним та ретельно виправленим, спеціально адаптованим до англійської мови» [12, б. с.]. У вступі автор обґрунтовує важливість та актуальність свого словника, окреслює коло його користувачів, дає визначення омонімів через зіставлення їх із синонімами, наводячи чимало прикладів, з'ясовує специфіку різниці між словами-омонімами і не-омонімами французької мови. Цей останній аспект він коментує так: «Проте чи не найбільша складність письмової та усної французької мови криється у тих словах, що хоча схожі звуковим складом і вимовою, але мають зовсім інші значення, як і написання; тому зрозуміло, що зібрання таких слів має бути вкрай корисним не лише для тих, хто вивчає мову, а й для її носіїв, особливо для молоді; тому врешті стало завдання зібрати разом усі омонімічні слова французької мови з їхніми відповідниками англійською» [12, с. VI]. Попри те, що один із розділів

названо «короткі граматичні відомості», він займає фактично третину від усього обсягу словника, описуючи найважливіші положення французької граматики. Маємо також розділ, присвячений засадам французької орфографії, що важливо для омонімії. Сам словник займає вісімдесят п'ять сторінок і його слівник утворюють омоніми в найрізноманітніших проявах: повні, неповні, часткові, з урахуванням специфіки засад орфографії французької мови й авторського трактування омонімії. На відміну від макроструктури словника, його мікроструктура, чи словникова стаття, проста. До французьких слів-омонімів, омонімія яких трактована якнайширше, крім англійського перекладу, подано граматичні ремарки-вказівки на частиномовну належність лексикографованої одиниці та її рід. Наприклад:

Cœur, s. m. Chœr, s. m.

Cœur, heart, courage, valour. Chœr, choir, chovus, a company of singer (12, p. 146).

Coupe, s. f. Coupe, v.

Coupe, a cup. Coupe, cut thou (12, p. 149).

Été, s. m. Été, p. p.

Été, summer. Été, been (12, p. 155).

Lac, s. m. Laque, s. m. Laque, s. f.

Lac, lake. Laque, lacker, a varnish. Laquer, laca, a gum (12, p. 167).

Як видно навіть із кількох наведених прикладів, Дж. Марті до розряду омонімів залічує майже всі слова, що звучать однаково, тобто омофони, омографи, омоформи і власне омоніми. Точно не відомо, чи перевидавався нью-йоркський словник омонімів у XIX й XX ст., проте в нашому столітті його перевидавали двічі: у 2008 і 2010 рр.

Через три роки після «*French Homonyms*» у 1810 р. в Європі з'являються одразу два словники омонімів одного автора: Г. Берманна «*Homonymikon der Deutschen, oder vollständiges Verzeichniß aller gleichlautenden, dem Sinne nach verschiedenen Wörter der deutschen Sprache*» [6], чи словник омонімів німецької мови², і «*Homonymicon français, oder ausführliches französisch-deutsches Wörterbuch aller gleichlautenden, jedoch im Sinne verschiedenen Wörter der französischen Sprache*» [7], або французько-німецький омонімікон³.

Німецька частина обох видань надрукована готикою. Макро- і мікроструктура словників доволі проста, охоплює переднє слово (Vorbericht), умовні скорочення (Erfahrung der Abkürzungen) і власне словник. У передмові автор обґрунтовує потребу словника-омонімікону. Так само, як і Дж. Марті, визнає дидактичний складник найважливішим, але

¹ Під європейським інтелектуальним простором розуміємо ту частину світу, яка в різний спосіб закорінена в Елліністичну цивілізацію і нині охоплює географічну Європу та Північну Америку, а отже, йдеться про наукову традицію всіх сучасних європейських країн, зокрема й країн – колишніх республік європейської частини СРСР, США і Канади.

² Повна назва: «Німецький омонімікон, або Повний перелік усіх однакових за звучанням, але різних за змістом слів німецької мови».

³ Повна назва: «Французький омонімікон, або Детальний французько-німецький словник усіх однакових за звучанням, але різних за змістом слів французької мови».

доповнює його спеціальним саме з огляду німецької мови того часу завданням – потребою подолати її діалектну роздрібненість: «щоб разом з німецькими письменниками об'єднати різні німецькі діалекти в один милозвучний і ґрунтовний»⁴ [6, с. VIII]. Реєстр словника містить власне омоніми, а також омоформи, омофони й омографи. Щоправда, будова словникової статті значно виразніша, ніж у нью-йоркському виданні. Крім того, щоб уникнути довгих описів, до заголовкових слів додано французькі відповідники. Наприклад:

Reich – reich **Laube – Laube**
Reich, s. n. F. empire, m. **Laube**, s. m. F. sourd
reich, a. F. riche (6, p. 86) **Laube**, s. f. F. Pigeon, m. (6, p. 89)

Rinde **Zimmer**
Rinde, (bem) Dat. sing. **Zimmer**, s. m. (Zahl von vierzig)
vid Rind **Zimmer**, s. n. F. Chambre, f. (6,
Rinde, s. f. F. écorce; p. 127)
croute (6, p. 89)

За якийсь час знову в Німеччині у Нюрнберзі та Дессау виходять друком ще два спеціальні словники омонімів: один 1830 р. «*Deutsches Homonymicon oder vollständige Sammlung der gleich- und ähnlichlautenden Wörter unserer Sprache als Rathgeber im Richtigschreiben für Lehrer und Lernende*» [14] Г. Робольського для вчителів та учнів і другий 1845 р. «*Die Homonymen, laut- und klangverwandten Wörter der deutschen Sprache. Ein Handwörterbuch*» [16] Ф. Вейса; а ще через п'ять років – у Франції в Парижі 1850 р. «*Homonymologie, ou dictionnaire d'homonymes français*» [15] М. де Віґно, що має не лише довгу назву, а й великий словниковий текст – на 839 сторінок. Завершує XIX ст. і пов'язує його із XX ст. словник омонімів, датований 1899 р., що побачив світ у Лондоні за авторства А.-Ф. Інґлота Бея під назвою «*Dictionary of English Homonyms: Pronouncing and Explanatory. Translated into Italian and French*» [8], тобто «Словник омонімів англійської мови: вимова і пояснення. Переклад на італійську та французьку мови» з невеликою передмовою трьома мовами, яка починається так: «Ця скромна невелика праця містить зібрання англійських слів, дуже схожих за звучанням, але різних за написанням і значенням, які, як правило, відомі під назвою омоніми» [8, с. VII]. Визначення цілком відповідає загальній європейській традиції трактування омонімів, суть якого – визнання тотожності винятково звучання за графічної та значеннєвої відмінності, що в українській мовознавчій традиції відповідає дефініції омофонів. Суголосно з попередніми омоніміконами визначено актуальність: «зібрання омонімів можна знайти у багатьох підручниках з англійської мови, але вони зазвичай неповні, а тому потрібно зібрати й представити всі омоніми...»; та коло читачів:

студенти англійської мови й «особливо іноземці, що вивчають англійську мову». Словник А.-Ф. Інґлота Бея утворюють передмова (Preface – Prefazione – Prefazione) англійською, французькою, італійською мовами; коментар щодо вимови голосних, приголосних (Observations on the Sounds of Several Letters. Vowels. Consonants), дифтонгів і трифтонгів англійської мови (Diphthongs, Triphthongs, etc.: How Pronounced); список скорочень (Abbreviations); власне словник (Dictionary of English Homonyms) обсягом 184 сторінки проти 85 сторінок словника 1807 р. Словникова стаття охоплює такі компоненти: а) заголовкове слово; б) підзаголовкове слово-омонім у найширшому розумінні тотожності й відмінності різних планів мовного знака; в) граматична ремарка; г) вимова; д) з'ясування значення заголовкового слова й підзаголовкових одиниць; е) семантичні відповідники італійською мовою; ж) семантичні відповідники французькою мовою. Наприклад:

Calendar, n, ka'len-dér. A register of the months, weeks, and days of the year, etc.; an almanac.

Calendario; almanacco.

Calendrier; almanach.

Calender, n, kálen-dér. A machine or hot press, to press clothes and make them smooth or glossy; a mangle.

Mangano.

Calendre; machine pour lustrer le drap.

Calenture, n, kalent'üre. Malignant fever.

Febbre maligna.

Calenture; espèce de fièvre avec délire.

Cullender, n, kulén-dér. A strainer.

Colatojo; cola.

Passoire; chausse (8, p. 29).

Dire, a, dir. Dismal; terrible; gloomy.

Dire; orrendo; tremendo; crudele.

Terrible; cruel; affreux; hideux.

Dyer, n, dir. One whose occupation is to dye cloth and the like.

Tintore.

Teinturier (8, p. 56).

Laic, a, lā'ík. Belonging to the laity or people, in distinction from the clergy.

Laico; secolare.

Laique; séculier.

Lake, n, lak. A large and extensive collection of water contained in a cavity or hollow of the earth.

Lago.

Lac (8, p. 195).

Наведені приклади засвідчують кардинальну зміну як самої структури словникової статті, так і її змісту. На відміну від «*French Homonyms*», заголовкові слова не просто перекладено, а витлумачено англійською мовою, і лише потім до них подано італійські та французькі відповідники. Тобто йдеться про омоніми саме англійської мови, причому про всі можливі прояви омонімії аж до паронімії в нашо-

⁴ Таке ж завдання ставили перед собою представники Гейдельберзької школи Якоб і Вільгельм Грімми у своєму «*Deutsches Wörterbuch*» (1-й том – 1854 р.).

му її трактуванні, як-от: *laic* і *lake* (однак зважаймо на інший, ніж в українській, принцип орфографії й орфоєпії). Крім того, цей словник не є словником омонімів англійської, французької та італійської мов, оскільки запропоновані до заголовкових слів перекладні еквіваленти назагал не виявляють омонімії, хоч якщо омоніміїсть і притаманна їм, то словник це експлікує, і навпаки.

Важливість британського словника кінця століття засвідчує чимала кількість його перевидань. Лиш у XXI ст. «*Dictionary of English Homonyms: Pronouncing and Explanatory. Translated into Italian and French*» різні видавництва перевидали шість разів, і це при тому, що багато інших оригінальних словників омонімів і перевидань вийшло друком упродовж XX ст. Цей період починають, зокрема, два словники омонімів, що з'являються з інтервалом у чотири роки. Перший, 1928 р. «*Les faux amis ou Les Trahisons du Vocabulaire Anglais*» [9], що в перекладі українською звучатиме як «*Хибні друзі⁵, або Зради англійського словника*», авторів М. Кесслера та Ж. Дерокіньї з переднім словом професора Сорбонни Л. Казамяна (Cazamian Louis), друге видання якого вийшло практично відразу в 1931 р.; обидва видання – у Парижі. Другий, 1932 р. «*Le Mot Juste: An Anglo-French Lexicon with Verbal Illustrations*», чи «*Просте слово: англо-французький лексикон з ілюстраціями*» Дж. Андерсона, опублікований одночасно в Лондоні та Нью-Йорку, відразу доопрацьований і відомий за авторства Л.-С. Хармера «*Le Mot Juste: A Dictionary of English and French Homonyms revised from J. G. Anderson's original edition by Lewis C. Harmer*» [11].

«*Les faux amis*» не є словником омонімів у *sensu stricto*, а радше словником тих слів, які утруднюють міжмовну французько-англійську комунікацію. Напевно, через це він став об'єктом особливої уваги сучасників, що засвідчує лист почесного директора Ecole normale supérieure Е. Бореля (Borel Émile)⁶, уміщений разом із переднім словом (Avant-Propos) Л. Казамяна та передмовою (Préface) М. Кесслера на титулі. Відкритий лист Е. Бореля надзвичайно цікавий у контексті подій початку XXI ст., оскільки в ньому йдеться про брак єдності в Європі на початку XX ст. та роль словників у налагодженні порозуміння між європейцями.

Не вважаючи свій словник омонімічним, автори в передмові не подають визначення омонімів і не будують реєстр зі слів-омонімів, а лише зі схожих слів, що у двох мовах різняться значеннями. Словникова стаття містить заголовкове слово (одне або кілька) без граматичних ремарок, з поясненням

⁵ Конструкція «хибні друзі» набула поширення у слов'янській мові як «хибні друзі перекладача».

⁶ Інформацію про те, що словник супроводять передне слово Луї Казамяна і лист Еміля Бореля, винесено на титульну сторінку словника.

значення через класичне тлумачення або опосередковано – через переклади цитат і з сучасних авторів текстів, і з класичних давніших творів. Причому словникові статті можуть бути як повними, так і усіченими, тобто складатися з кількох названих складників. Наприклад:

Adéquate. – Qui suffit amplement à; qui s'adapte, qui convient, qui est à la hauteur.

Am I adequate to the subject? – Ai-je les qualités requises pour traiter ce sujet?

REMARQUE. – En français, le mot est surtout un terme de philosophie (p. 10).

Demolish (to). – *He demolished a roasted fowl at one sitting* signifie en style plaisant: Il acheva un poulet rôti, lui fit un sort, en un repas, sans désespérer (p. 110).

Improper, impropriety. – *Propriety* désignant les bienséances, *impropriety* est donc le contraire, et *improper*, malséant. – *Don't you see how improper your conduct is?* – Ne voyez-vous pas à quel point votre conduite est **malséante, indécente?** (p. 198).

На відміну від «*Les faux amis*», «*Le Mot Juste*» (1932; 1938) є словником омонімів англійської та французької мов. Першоджерело за авторства Дж. Андерсона, на превеликий жаль, не вдалося дистанційно розшукати, натомість легко віднайшовся примірник другого видання Л.-С. Хармера «*Mot Juste: A Dictionary of English and French Homonyms*» (1938). Цей словник не переобтяжений структурно, найбільшою його частиною є текст власне словника, крім якого, маємо ще передмову (Preface to revised edition I), пояснення пунктуації, графічного оформлення словникової статті (Explanatory of punctuation, type, etc.) і список скорочень (Abbreviations). Не можна сказати, що словниковий текст читається легко, попри намагання авторів виразити його шрифтами. Програє «*Mot Juste*» щодо своїх попередників і послідовністю подання ремарок – граматичних та інших. Це лексикографічне джерело розраховане на добре знання обох мов і є фактично, як і його безпосередній попередник «*Les faux amis*», прикладом словника міжмовних омонімів, на відміну від словників 1807, 1810 і 1899 років видання, у яких хоч і трапляється явище міжмовної омонімії, але воно не пронизує весь словник і тим паче не є їхньою ціллю.

Спеціальні словники омонімів у слов'янській лексикографії, зокрема в українській, з'являються значно пізніше, ближче до середини й кінця XX ст., і радше є темою окремої наукової розвідки.

Узагальнивши все про згадані словники, доходимо висновку, що не було, зрештою, як немає навіть тепер, єдиного стандарту лексикографування омонімів у спеціальних словниках, однак це, хоч як дивно, не шкодить самій процедурі словникового опису слів-омонімів. Одні словники описують їх щонайдетальніше, подаючи граматичні та стилістичні ремарки, з'ясовуючи значення й наводячи

приклади вживання, дотримуючись тлумачної традиції, інші – лише описують, як правильно вживати тотожні за звучанням, але різні за значенням слова. З погляду концепції кожен словник омонімів покликаний реалізувати своє завдання: охоплювати всі можливі слова-омоніми національної мови й описувати їх у такий спосіб, щоб тлумачення передусім виявляло семантичну відмінність між кожним омонімом в омонемі, як це зроблено у «Словнику омонімів української мови» [2] О. Демської та І. Кульчицького; «накреслювати шляхи вирішення питань про виділення омонімів у словниках; давати основу для ґрунтовнішого обговорення широкими колами лексикографів різноаспектних і складних проблем, пов'язаних із семантичним аналізом слова і визначенням його меж» згідно зі «Словарем омонимов русского языка» [4] О. Ахманової; акцентувати увагу на правильності написання омонімів – словник К. Zengolewicz «*Homonyms: When You Need to Write the Right Words*» [17] тощо. Однак найбільше спричинятимуть відмінність між спеціальними словниками омонімів стратегії опису заголовкового слова-омоніма. Найвиразніше це проявляється в типологічно різних словниках: а) тлумачному; б) перекладному або тлумачно-перекладному; в) функціональному, тобто такому, в якому лексикографування омонімів експлікує засади його вживання в конкретній комунікації. Зауважмо, що словники омонімів функціонального

типу частіше з'являються в англосаксонській лексикографічній практиці.

Отже, початки лексикографування омонімів у європейській традиції маємо підстави пов'язувати з низкою словників, що виходили друком від середини XVIII до початку XX ст. Їхнім основним завданням було зібрати, засвідчити та пояснити тотожні за звучанням, але відмінні за написанням і значенням одиниці лексичного рівня мови. Кожен із цих словників посприяв формуванню загальних засад лексикографування омонімів у спеціальних словниках, які стали основою для роботи словників XX й XXI ст. Загалом із другої чверті першої половини XX ст. у європейському інтелектуальному просторі, зокрема і в Україні, доволі нерівномірно з хронологічного погляду з'являються словники омонімів різних мов, різні за обсягом і змістом, що описують омонімію слів, розуміючи її якнайширше, або ж навпаки, подаючи вибірково повні омоніми чи слова, тотожні за формою і граматичним значенням, але семантично несумісні. Однак поява нових словників омонімів є лише перманентним процесом осмислення явища тотожності форми й несумісності змісту одиниць мови. Він має своє глибоке коріння в минулому та розлоге віття в майбутньому, а без осмислення доробку нові словники не відповідатимуть своєму часу. Саме це й визначає актуальність викладеного та формує перспективність різних ступенів над такою мовною універсалиєю, як омонімія.

Література

1. Горещький П. Історія української лексикографії / П. Горещький. – К.: Вища школа, 1963. – 186 с.
2. Демська О. Словник омонімів української мови / О. Демська, І. Кульчицький. – Л.: Фенікс, 1996. – 224 с.
3. Павловский А. Краткий малороссийский словарь / А. Павловский // Грамматика малороссийского наречия. – Санкт-Петербург, 1818. – Режим доступу: litopys.org.ua/rizne/slovpavl0.htm#slovar
4. Ахманова О. Словарь омонимов русского языка / О. Ахманова. – Москва: Русский язык, 1986. – 448 с.
5. Эман Э. Об омонимии в немецком языке / Э. Эман // Вопросы языкознания. – 1960. – № 5. – С. 117–124.
6. Bärman G. Homonymikon der Deutschen, oder vollständiges Verzeichnis aller gleichlautenden, dem Sinne nach aber verschiedenen Wörter der deutschen Sprache / G. Bärman. – Hamburg: Vollmer, 1810. – 128 s.
7. Bärman G. Homonymikon français: oder ausführliches französisch-deutsches Wörterbuch aller gleichlautender jedoch im Sinne verschiedener Wörter der französischen Sprache / G. Bärman. – Hamburg: Vollmer, 1810. – 168 s.
8. Inglott Bey A. F. A Dictionary of English Homonyms: Pronouncing and Explanatory. Translated into Italian and French / A. F. Inglott Bey. – London: Petterson House, 1899. – 184 p.
9. Koessler M. Les faux Amis ou les Trahisons du vocabulaire Anglais / M. Koessler, J. Derocquigny. – Paris: Vuibert, 1928. – 424 p.
10. Kunitsch M. Grammatisch-orthographisches Wörterbuch der Homonyme der Deutschen Sprache. Ein Handbuch für Kanzelleien und Schulen nach Adelungs Grundsätzen / M. Kunitsch. – Grätz, 1803. – 208 s.
11. Le Mot Juste: A Dictionary of English and French Homonyms / Rev. From J. G. Anderson's Original Ed. by Lewis C. Harmer. – London: Dent and Sons; New York, E.P. Dutton, 1938. – 205 p.
12. Martin J. French Homonyms or, A Collection of Words Similar in Sound, but Different in Meaning and Spelling / J. Martin. – New York, Collins Parking and Co., 1807. – 210 p.
13. Pape C. Verzeichnis einiger Wörter, welche dem Tone nach gleich lautend, aber dem Verstande nach sehr unterschieden sind / C. Pape. – Berlin: bey Haube, 1752.
14. Robolsky H. Deutsches Homonymicon oder vollständige Sammlung der gleich- und ähnlichlautenden Wörter unserer Sprache als Rathgeber im Richtigschreiben für Lehrer und Lernende / H. Robolsky. – Deßau: Ackermann, 1830. – IV, 100 s.
15. Vignaus M. de. Homonymologie, ou dictionnaire d'homonymes français: Réunis en phrases qui les rendent très faciles à retenir, pour aider les personnes qui étudient la langue française, et qui décèlent d'apprendre promptement l'orthographe. Ouvrage avec lequel on peut avoir des notions sur l'histoire grecque, l'histoire romaine, l'histoire de France, la géographie, la mythologie, la botanique, l'histoire naturelle, le blason, etc., ce qui en rend l'étude extrêmement agréable. Il renferme en outre une très grande quantité de termes de sciences et arts / M. de Vignaus. – Paris: Delalain, 1850. – 839 p.
16. Weiss F. Die Homonymen, laut- und klangverwandten Wörter der deutschen Sprache. Ein Handwörterbuch / F. Weiss. – Nürnberg: Tümmel, 1845. – 492 s.
17. Zengolewicz K. Homonyms: When You Need to Write the Right Words / K. Zengolewicz. – Virtual Independent Contractor, 2010. – 56 p.